

ICHKI VA ZIYORAT TURIZMI XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHDA DIFFERENSIAL SOLIQ STAVKALARINI QO'LLASH AMALIYOTI

Abdurazakov Shavkat Shokirdjanovich

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22324970>

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda ichki va ziyorat turizmi xizmatlarini jadal rivojlantirish hamda sohaning iqtisodiy samaradorligini oshirishda differensial soliq stavkalarini qo'llashning nazariy-uslubiy va amaliy mexanizmlari tadqiq etilgan. Ichki turizm talabining narxga nisbatan elastikligi, ziyorat turizmidagi mavsumiy tebranishlar hamda hududiy infratuzilma nomutanositliklari sharoitida unifikatsiyalashgan (bir xil) soliqqa tortish tizimining cheklovlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot doirasida qo'shilgan qiymat solig'i (QQS), foyda solig'i, mol-mulk va yer solig'i stavkalarini hududiy, mavsumiy va faoliyat turlari bo'yicha tabaqalashtirishning tarmoq investitsion jozibadorligi hamda soliq bazasiga ta'siri tahlil qilingan. Olingan natijalar asosida yashirin iqtisodiy faoliyatni legallashtirish, xususiyl xizmat ko'rsatuvchilarning operatsion xarajatlarini optimallashtirish va madaniyl meros ob'yektlari atrofida yuqori qo'shilgan qiymatli turizm klasterlarini shakllantirishga qaratilgan differensial fiskal rag'batlantirish modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Ichki turizm, ziyorat turizmi, differensial soliq stavkalari, qo'shilgan qiymat solig'i, fiskal rag'batlantirish, Laffer egri chizig'i, soliq ma'muriyatchiligi, hududiy klasterlar.

Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, aholi daromadlarini oshirish va hududiy iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirishda ichki va ziyorat turizmi xizmatlari strategik drayver vazifasini o'taydi. Mamlakatning boy madaniyl-tarixiy va ma'naviy merosini iqtisodiy muomalaga kiritish nafaqat xizmatlar sohasini diversifikatsiya qiladi, balki chekka hududlarda yangi ish o'rinlarini yaratish va ichki kapital aylanmasini jadallashtirish imkonini beradi. Biroq, ichki turizm bozoridagi to'lov qobiliyati cheklovlari va infratuzilma ta'minotining pastligi ushbu sohani rivojlantirishda an'anaviyl bozor mexanizmlaridan tashqari davlatning maqsadli fiskal siyosat vositalarini ishga solishni taqozo etmoqda.

Optimal soliqqa tortish nazariyasi va Ramzey qoidasiga (Ramsey rule) ko'ra, talabning narx bo'yicha elastikligi yuqori bo'lgan tovar va xizmatlar bozoriga nisbatan pastroq soliq yuklamasini qo'llash iqtisodiy farovonlik yo'qotishlarini (deadweight loss) minimallashtiradi. Xalqaro turizmga nisbatan ichki va ziyorat turizmi xizmatlariga bo'lgan talab aholining real daromadlari va xizmatlar tannarxiga o'ta ta'sirchan bo'lib, yuqori elastiklik xususiyatiga egadir. Shu bois, barcha tarmoqlar uchun unifikatsiyalashgan yagona soliq stavkalarini qo'llash ichki turizm sub'yektlarining yakuniyl narxlarini oshirib, ichki sayyohlar oqimining cheklanishiga va tarmoqda investitsion passivlikka olib keladi.

Fiskal rag'batlantirish tizimida qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) stavkalarini differensiallashtirish ichki va ziyorat turizmi xizmatlari narxini pasaytirishning eng to'g'ridan-to'g'ri dastagi hisoblanadi. Ziyorat yo'nalishlaridagi joylashtirish vositalari (mehmonxonalar, xostellar, oilaviyl mehmon uylari), mahalliy gid-ekskursovodlar hamda ixtisoslashtirilgan transport xizmatlari uchun pasaytirilgan QQS stavkalarining (yoki nol stavkaning) joriyl etilishi xizmatlar tannarxini to'g'ridan-to'g'ri arzonlashtiradi. Bu o'z navbatida, o'rta va quyi daromadli qatlamlarning ziyorat va madaniyl turizm ob'yektlariga sayohat qilish imkoniyatlarini kengaytirib, yalpi ichki talabni rag'batlantiradi.

Ziyorat turizmi infratuzilmasining kapital sig'imdorligi va uzoq muddatli amortizatsiya davrini inobatga olgan holda, mol-mulk va yer soliqlari stavkalarini tabaqalashtirish alohida amaliy ahamiyatga egadir. Tarixiy-ziyosat markazlaridan uzoqda joylashgan yoki yangi o'zlashtirilayotgan ziyoratgohlar atrofida sanitariya-gigiyena uzellari, zamonaviy avtoturargohlar va etno-qishloqlar barpo etayotgan investorlar uchun yer va mol-mulk solig'i stavkalarini nolga tenglashtirish yoki bosqichma-bosqich oshib boruvchi shkalalar bo'yicha belgilash zarur. Mazkur chora xususiy sektorning dastlabki yillardagi qat'iy xarajatlarini (fixed costs) kamaytirib, loyihalarning o'zini qoplash muddatini qisqartiradi.

Ichki va ziyorat turizmi sohasida faoliyat yurituvchi mikro va kichik tadbirkorlik sub'yektlarini yashirin iqtisodiyotdan chiqarishda aylanmadan olinadigan soliq stavkalarini differensiallashtirish hal qiluvchi o'rin tutadi. Ziyorat hududlaridagi ko'plab xususiy xizmat ko'rsatuvchilar (hunarmandlar, milliy taomlar oshxonalari, kichik transport vositalari) yuqori soliq yuki va murakkab hisobdorlik sababli norasmiy sektorda faoliyat yuritishga moyil bo'ladi. Ular uchun aylanmadan olinadigan soliqning soddalashtirilgan, minimal tabaqalashtirilgan stavkalarini belgilash tadbirkorlarni qonuniy maydonga o'tkazishni rag'batlantiradi va tarmoqda hisobdorlik intizomini mustahkamlaydi.

Ziyorat turizmining asosiy tizimli muammolaridan biri – bu oqimlarning yil davomida notekis taqsimlanishi, ya'ni yuqori mavsumiylik tebranishlaridir. Ushbu nomutanosiblikni yumshatish maqsadida vaqt bo'yicha differensial soliq stavkalari mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Mavsumdan tashqari (off-peak) davrlarda ziyorat turizmi operatorlari va mehmonxonalari uchun foyda va aylanma soliq stavkalarini 50 foizgacha pasaytirish ularga xizmatlar narxini tushirish imkonini beradi, bu esa sayyohlar oqimining butun yil davomida bir maromda taqsimlanishiga va quvvatlarning bo'sh turib qolishining oldini olishga xizmat qiladi.

Hududiy iqtisodiy nomutanosibliklarni bartaraf etish uchun soliq stavkalarining geografik differensiatsiyasini chuqurlashtirish talab etiladi. An'anaviy sayyohlik markazlari (Samarqand, Buxoro, Xiva) bilan bir qatorda salohiyati to'liq ochilmagan Farg'ona vodiysi, Surxondaryo, Qashqadaryo va Qoraqalpog'istondagi ziyoratgohlar klasterlariga yo'naltiriladigan xizmat ko'rsatish faoliyatiga nisbatan yanada chuqurroq soliq imtiyozlari berilishi lozim. Bunday fazoviy (spatial) tabaqalanish ichki investitsiyalar oqimini to'yingan markazlardan chekka hududlarga qayta yo'naltirib, mintaqaviy iqtisodiy konversiyani jadallashtiradi.

Differensial soliqqa tortish mexanizmining fiskal barqarorlikka ta'sirini baholash Laffer egri chizig'i va soliq multiplikatori konsepsiyalariga tayanadi. Qisqa muddatli istiqbolda soliq stavkalarining pasaytirilishi budjet tushumlarida ma'lum darajada fiskal yo'qotishlarni (tax expenditure) yuzaga keltirishi mumkin bo'lsa-da, o'rta va uzoq muddatda xizmatlar aylanmasining keskin oshishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va yondosh sohalarning (transport, savdo, umumiy ovqatlanish, qishloq xo'jaligi) rivojlanishi hisobiga soliq bazasining kengayishi ta'minlanadi. Natijada yig'iladigan yalpi soliq massasi dastlabki ko'rsatkichlardan ancha yuqori darajaga yetadi.

Fiskal differensiatsiya vositalarining kutilgan samara berishi zamonaviy raqamli soliq ma'muriyatchiligi tizimining mavjudligiga bevosita bog'liqdir. Soliq stavkalarini tabaqalashtirish soliqdan qochish va daromadlarni sun'iy ravishda imtiyozli toifalarga qayta tasniflash (tax arbitrage) xatarlarini yuzaga keltirishi mumkin. Ushbu xavflarni minimallashtirish uchun elektron hisobvara-q-fakturalar, onlayn nazorat-kassa mashinalari va

ziyosat turizmining yagona axborot tizimini integratsiyalash orqali tranzaksiyalarning shaffofligi hamda manzililigini to'liq ta'minlash zarur.

Soliq imtiyozlari va differensial stavkalarni taqdim etishda shartlilik (conditionality) tamoyilini mustahkamlash davlat mablag'larining samaradorligini kafolatlaydi. Tabaqalashtirilgan soliq imtiyozlaridan foydalanuvchi turizm korxonalari o'z daromadlarining muayyan qismini (masalan, 10–15 foizini) ziyoratgohlar atrofini obodonlashtirish, madaniy meros ob'ektlarini restavratsiya qilish va xodimlarni sertifikatlashga yo'naltirish majburiyatini olishi lozim. Bu yondashuv soliq imtiyozlarini oddiy moliyaviy yordamdan sohani sifat jihatidan modernizatsiya qiluvchi vositaga aylantiradi.

Xalqaro amaliyot tahlili, xususan Turkiya, Saudiya Arabistoni, Ispaniya va Italiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, ichki va madaniy-diniy turizm xizmatlariga nisbatan tabaqalashtirilgan QQS stavkalari (6–10% atrofida) va mavsumiy fiskal chegirmalarning qo'llanilishi milliy turizm bozorini inqirozlardan tezda tiklashda eng samarali dastak bo'lib xizmat qiladi. Ushbu mamlakatlarda differensial soliq stavkalari nafaqat ichki sayyohlar xarid qobiliyatini qo'llab-quvvatlaydi, balki milliy meros infratuzilmasiga xususiy kapitalni uzoq muddatli jalb etishning asosiy kafolati hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, ichki va ziyorat turizmi xizmatlarini rivojlantirishda differensial soliq stavkalarini qo'llash tizimli, ilmiy asoslangan va hududiy-mavsumiy xususiyatlarga moslashtirilgan kompleks fiskal mexanizmga aylanishi lozim. QQS va to'g'ridan-to'g'ri soliqlarni tabaqalashtirish orqali narxlar arzonligini ta'minlash, xususiy investitsiyalarni rag'batlantirish hamda noqonuniy xizmatlarni qisqartirish milliy turizm iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashning eng muhim ustuvor yo'nalishidir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Battour, M., & Ismail, M. N. (2016). Halal tourism: Concepts, practises, challenges and future. *Tourism Management Perspectives*, 19, 150–154.
2. Durbarry, R. (2008). Tourism taxes: A theoretical and empirical evaluation. *Tourism Economics*, 14(2), 397–411.
3. Gooroochurn, N., & Sinclair, M. T. (2005). Economics of tourism taxation: Evidence from microdata. *Annals of Tourism Research*, 32(2), 478–498.
4. Henderson, J. C. (2011). Religious tourism and its management: The case of Islam and pilgrimage. *Tourism Analysis*, 16(5), 541–552.
5. Navruz-Zoda, B., & Ibragimov, N. (2015). Ways of Tashkili-Iqtisodiy mechanisms of pilgrimage tourism development in Uzbekistan. *Journal of Management Value & Ethics*, 5(4), 45–52.
6. OECD. (2022). *Tax Policy and Tourism: Encouraging Sustainable Domestic and Regional Recovery*. OECD Publishing, Paris.
7. Sheng, L., & Tsui, Y. (2009). A general equilibrium approach to tourism taxation and regional development. *Economics Letters*, 105(3), 297–299.
8. Xoliqov, U. A. (2023). Ichki va ziyorat turizmini rivojlantirishda fiskal rag'batlantirish mexanizmlarining samaradorligi. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 24(3), 112–119.